
ÇORUH VE KÜR VADİSİNDE KIMMER-İSKİT YER ADLARI

Oktay ÖZGÜL*

Öz

M.Ö. II. Binyıl başlarından M.Ö. VIII. yüzyıla kadar merkezi Kırım bölgesi olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler ve onları takip eden İskit boylarının ilk defa Ön Asya'da görülmesi, Kafkasya'daki Gerusin/Portae, Sarmaticae/Daryal ve Osset geçitlerini aşmaları ile olmuştur. Kimmerler'i sürekli takip eden İskitler, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar denizi kıyısını takiben Derbent-Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a oradan, daha güneye Ön Asya'ya dalgalar halinde akmaya başladılar. Doğu'da Urartu'yu yıkan Kimmer-İskit akınları, Orta Anadolu'da Frig Devleti'ni ortadan kaldırmış, batı Anadolu'nun büyük politik gücü Lidya'yı ise tahrip etmiştir. Mezopotamya'nın güçlü İmparatorluğu Asur Devleti ise korku içinde yaşamıştır. Anadolu'nun politik yapısını bu kadar derinden sarsan konar-göçer Kimmer-İskit boyları Anadolu'dan çekilirken bir takım arkeolojik kanıtlar ve arkalarında bazı yer adları bırakmışlardır. Bu makalede, Kimmer-İskit'lerin göç yollarındaki Çoruh ve Kür Vadilerinde yer alan bazı yer adlarının, Kimmer ve İskitler ile olan etimolojik bağları irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Kafkasya- Kimmer-İskit-Doğu Anadolu-Çoruh-Kür Vadisi

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı oktayozgul@hotmail.com25240 Erzurum

The Names of Cimmerian - Sychthian Places in Çoruh and Kür Valley

Abstract

The initial existence of Cimmers and their followers Sychthian clans, who inhabited mainly in Crimea as the center and north of the Black Sea, in asia minor starting from the early beginning of II. millenium BC until VIII. Century BC was made possible when they crossed beyond the passages Gerusin/Portae in Caucasia and Sarmaticae/Daryal, and Osset. Sychthians, who constantly followed the Cimmerians, travelled Caucasus by the east and went by the shore of the Caspian sea and took the route to Azerbaijan through the Derbent-Demir Kapı passages and reached asia minor that is further southwards, in massive groups. Cimmerian-Sychthian raids overthrew the Urartu in the east and Phrygia in central Anatolia and gave great damage to Lydians, the superpower of western Anatolia then. Assyrians, the strong empire of the Mesopotamia , had to live fearing them. When they retreated from Anatolia, these migrant-settler Sychthian and Cimmerian clans, who had a deep influence upon the political structure of Anatolia, left some archeological proof and names of places as well. This paper deals with the etymological connections of the names of places in Çoruh and Kür valleys that are on the migration route of Cimmerians and Sychthians.

Key words: Caucasia, Cimmerian, Sychthian, Eastern Anatolia, Çoruh and Kür Valleys

Giriş

Dünya tarihinde bütün medeniyetler ve uygarlıklar verimli su havzaları, göl kenarları ve deniz kenarlarında kurulmuşlardır. Bu elverişli yerler insanlar için olmazsa olmaz olduklarından dolayı, bütün mücadeleler bu tür yerlerin ele geçirilmesi üzerine kurulmuştur. Mesela Mısır medeniyeti-Nil ilişkisi, Mezopotamya(Bereketli Hilal)-Fırat/Dicle ilişkisi, Hitit İmparatorluğu-Kızılırmak ilişkisi, Orta Asya-Hazar Denizi vb. birçok coğrafya bu bağlamda düşünülebilir.

Makalemize konu olan Çoruh-Kür nehirleri de bu anlamda Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerine hayat veren önemli nehirlerdir. Asırlar boyu bu ırmakların getirdiği verimli alüvyonlar insanların bu ırmakların kenarlarında yaşamaları için önemli olmuştur.

Ülkemizin en büyük ve taşkın nehirlerinden olan Çoruh Nehri, Kuzeydoğu Anadolu'nun en önemli akarsularından biridir. Mescit Dağları'nın (3239 m.) güneybatısındaki Çivilikaya Tepesi, Çoruh'un kaynak sularını oluşturur. Çoruh Nehri,

Doğu Karadeniz Dağları ile Mescit Dağları arasından geçerek Batum Limanı'nın güneyinde Karadeniz'e dökülür. Çoruh'un kaynağından denize döküldüğü yere kadar uzunluğu 466 km. dir. Türkiye topraklarında bulunan kısmı 442 km.'dir. 24 km.'si ise Gürcistan topraklarında yer almaktadır.¹

Aşağı-Orta ve Yukarı Çoruh diye üç kısma ayrılan nehrin oluşturduğu vadiler, endemik bitki faunası bakımından dünyanın en zengin yerlerinden birisidir².

Yukarı Çoruh Havzası, Soğanlı Dağları ve Bayburt, Gümüşhane Dağları, Kop Dağı ve Oltu dağlarını içine alır. Orta Çoruh Havzası Çiçek Dağı, Deve Dağı ve Kırkpınar Dağlarını kapsar. Aşağı Çoruh Havzası ise, Totan Dağı, Hunut Dağı, Kaçkar sıradağları, Şevval Tepesi vb. yeryüzü şekillerini içine almaktadır. Çoruh Havzası'nın sularını Oltu-Narman Çayı, Tortum Çayı, Berta Çayı, İspir-Bayburt dereleri ve Yusufeli suları oluşturmaktadır³. Karlı ve yağmurlu bir yapıya sahip olan Çoruh Nehri'nin değişen yağış ve sıcaklık değerleri, nehrin akım rejiminde de değişiklik göstermektedir. Nehrin akımındaki ilk azalmalar genelde yağışların genellikle kar şeklinde düştüğü kış mevsimine olur. Aralık ayından itibaren düşmeye başlayan akım değeri, Ocak ayında en düşük seviyesine ulaşır. Buna karşılık Şubat-Mart ayından sonra eriyen kar suları ile nehrin suru neredeyse üç katına çıkar ve bazı yerlerde çok debili akar. Bundan dolayı rafting-cano vb. su sporları için çok uygun bir durum meydana gelir⁴.

Çoruh Nehri aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu arasında bir sınır oluşturur. Bu sınır fiziksel bir coğrafi ayrımı getirmekle beraber, kültürel ve tarihi gelişim sürecini de etkilemiştir. Havzanın coğrafi durumundan kaynaklanan bu farklılık, vadinin tarihi-etnik folklorik ve onomastik yönden şekillenmesinde de pay sahibi olmuştur.

Bölge nehirleri ve fiziki yapısı hakkında bilgi veren antik kaynaklar, aynı zamanda o dönemde Çoruh Havzası'nda yaşayan halklardan da bahsetmişlerdir. Antik kaynaklarda bölge Pontus-Kolkhis diye geçmektedir. Pontus'un batısında Halys (Kızılırmak) Nehri, doğusunda Kolkhis, kuzeyinde Euxeinos (Karadeniz) ve güneyinde ise Kappadokia, Armenia (Doğu Anadolu) yer almaktadır⁵.

1 Sever, 2005; 60 vd; Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi Başlangıç Raporu 2012: 1 vdd.

2 Traş, 1994: 50 vd.;Çoruh Vadisinde, şimdilerde bölgede enerji amaçlı yapılan "Hes" santralleri dolayısıyla canlı çeşitliliği azalmaktadır

3 Solak, 1977; 1 vdd.; Özey, 1988;454.

4 Arınç, 2004;150 vd.

5 Strabon, XII-XIII-XIV), XII. I. 4.; Umar, 200;10 vd.; Antik çağlarda Doğu Anadolu Bölgesi için kullanılan "Armenia" kelimesi daha çok coğrafi bir değer taşır. Ermeni adı ilk defa Akamenid kralı Darius'un (M.Ö.

Pontus kelimesini antik yazarlar, Karadeniz'in güney kesimlerini kastetmek amacıyla kullanmışlardır. Kolkhis'in sınırlarını doğuda İberia (Gürcistan), batıda Pontus Euxeinos, kuzeyde Kafkas Dağları ve güneyde Doğu Anadolu oluşturur⁶.

Antik yazarlardan Ksenophon Çoruh Nehri hakkında şu bilgiyi verir:

*“Bundan sonra dört plethron(1 plethron: 100 ayak: 29,6 m.) genişliğinde Harpasos (Çoruh) nehrine kadar ilerlediler. Buradan da Skythenler'in memleketine girerek, bir ovada dört günde yirmi parasang (1 fersah: 5,5 km.) gittiler ve köylere vardılar. Burada üç gün kalarak erzak tedarik ettiler”*⁷ Bu bilgiden yola çıkarak İskitler'in M.Ö. 4.yüzyılda Doğu Anadolu ve Çoruh Vadisi'nde hakimiyet kurduklarını anlıyoruz.

Çoruh Vadisi'nin hemen doğusunda uzanan Kür⁸(Kura) Vadisi ise, büyük ölçüde Kür nehrinin şekillendirdiği alanlardan oluşur. Kür Nehri Allah-u Ekber Dağı'ndan doğarak Gürcistan'a, uzanır ve daha sonra Azerbaycan'a geçer. Burada Aras Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür⁹. Aras ırmağı ile birlikte Hazar gölü kapalı havzasına sularını boşaltan Kür Irmağı, kuzeydoğu Anadolu'nun önemli akarsularındandır. Bu ırmak, ilk kaynağını Göle ilçesinde bulunan Merdiniz düzlüğü çevresindeki dağlardan alır. Çeşitli yönlerden çanak şeklindeki ovaya inen ve buralarda geniş sazlık ve çayırliklar oluşturan sular, ovanın aşağı bölümünde birleşir ve Kür Nehri oluşur. Akarsuyun toplam uzunluğu 1515 km. olup 189 km'si Türkiye sınırlarında yer almaktadır. İl sınırları içerisindeki uzunluğu ise 51 km'dir¹⁰. Aras Nehri, Bingöl Dağlarından doğar, güney – kuzey yönünde aktıktan sonra kuzeydoğuya, daha sonra ise doğuya yönelir. Kars ili, Kağızman ilçesinden geçtikten sonra Iğdır ilinden sınırlarımızı terk eder. Nahçıvan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran güzergâhında

522-486) Persepolis yazıtı olan Eski Persçe, Elamca ve Babilce olarak yazılan üç dilli Bisuton yazıtında (I/6) geçmektedir. Kral Darius, yazıtında şu ifadeleri kullanmıştır: *“Ben Darius büyük kral, kralların kralı perslerin kralı, halkların kralı, Viştapa'nın oğlu, Arsames'in torunu, Akamenid (...). Abura Mazda sayesinde onların kralyım. Persia, Elam, Babylonia, Assyria, Arabia, Egypt, Lydia, Greeks, Media, Armenia, Cappadocia, Parthia, Drangiana, Aria, Chorasmia, Bactria, Sogdiana, Gandara, Scythia, Sattagydia, Arachosia Maka;.....* diye devam eden Bisuton yazıtının Babilce metni E. v. Voigtlander tarafından Corpus Inscriptionum'da 1978'de Londra'da yayınlamıştır. Yazıtın Aramice metni J.C. Greenfield – B. Porten tarafından 1982'de Londra'da; Persçe metni ise R. Schmitt tarafından 1991 yılında Londra'da yayınlamıştır. Geniş bilgi için bk., R. Borger, - W. Hinz, “Die Behistun-Inschrift Darius' des Grossen,” Texte aus der Umwelt des Alten Testaments I: Rechts-und Wirtschaftsurkunde, historisch-chronologische Texte, Gütersloh, Germany, 1984, s. 419 vd. Ceylan 2015^a, 1 vdd.

6 Herodotos II, 104.

7 Ksenophon IV, 7. 18.

8 “Kür” Nehri ifadesi; nehrin Ardahan Gölü'nden çıkıp Hazar Denizi'ne dökülen Türkiye ve Ahıska adı verilen bölgedeki kısmını ihtiva eder. Literatürümüze Gürcü deyiimi ile “Kura” diye geçmiştir. Kür kelimesi Türkçe olup Gür-Bol anlamında bir kelimedir. “Kür” kelimesinin anlamı ve etimolojisi hakkında geniş bilgi için bk; Sertkaya, 2014; 8-9; Kura-Aras deyiimi daha sonra “*Karaz Kültürü*”nü tanımlamak için Rus-Gürcü bilim adamları tarafından yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Türk bilim adamları ise daha çok “Kür” kelimesini kullanmışlardır. “Kür-Kura” deyiimleri hakkında bknz; Dzhaparidze, 1969: 4-9; Kirzozğlu, 1992; 190 vdd.

9 Koçman, 1990; 44-54; Özbay, 1995; 45; Honigmann, 1970; 183 vd

10 Ardahan Çevre Durum Raporu 2013; 25-37

devam ederek Azerbaycan'a girer. Burada Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizine dökülür

Çoruh Nehri'ne nazaran ülkemiz sınırları içindeki uzunluğu daha az olan Kür nehri, kış aylarında daha az miktarda su toplamaktadır. Kış aylarının sert ve uzun geçmesi nehrin Göle ve Ardahan merkez kısımlarında donmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte baharda karların erimesiyle beraber nehrin su toplama havzası genişler, irili ufaklı derelerle taşkın bir şekilde akmaya devam eder¹¹. Gürcistan'dan çeşitli kolları alan Kura, Tiflis kent merkezinden büyük bir ırmak olarak geçer. Daha sonra Azerbaycan'a giren Kura Irmağı, bu ülkede Sabirabat bölgesinde Aras Irmağı ile birleşir ve Azerbaycan Toprakları içerisinde Hazar denizine sularını boşaltır.

Ksenophon'un Anabasis'te ifade ettiği Çorun Nehri ve havzasında yaşayan o dönem halklarının bölgeye M.Ö. 8. yüzyılda yapılan Kimmer-İskit göçleri ile ilişkili olduğu bilinmektedir. M.Ö. 1500-1000'li yıllarda Orta Asya bozkırlarında atlı göçebe kültürün hızla gelişmesiyle ortaya çıkan (brakisefal)siyasi bozkır yapılanmaları, M.Ö.1250'li yıllardan itibaren Pontus bozkırlarına doğru yayılmaya başlarlar¹². Hızla yayılan bu savaşçı bozkır kültürü daha sonra Kafkasya'da yayılmaya başlayarak Doğu Anadolu'ya girmeye başlar¹³.

Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'in etnik tarihinin şekillenmesinde ve bölgenin ilk yerleşmelerinin oluşumunda, bu iki nehrin oluşturmuş olduğu vadiler(Çoruh-Kür) çok önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Orta Asya'da birçok sebepten ötürü ortaya çıkan bozkırdaki depresyonlar ve büyük göç hareketleri M. Ö. 1500'li yıllardan itibaren Güney Rusya-Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya doğru bir yayılma göstermişlerdir. Bu yayılmalar ve uzun süren göç hareketleri, Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'da genellikle büyük nehirlerin(Aras-Fırat-Kura) çizmiş olduğu güzergâhlar yoluyla meydana gelmiştir. Bu nehirler aynı zamanda engebeli arazinin doğal yol güzergâhlarını da oluşturmaktaydı¹⁴.

Kimmer-İskit¹⁵boylarının ilk defa Ön Asya'da görülmeleri, Kafkasya'daki Geru-

11 Abbasov, 2005;18-19

12 Mordtmann, 1877;49-51; Junge, 1939; 4 vd; Tarhan, 1972; 19;

13 Herodotos, IV;12; Tarhan, 2002;603 vd; Durmuş, 1993;35-36

14 Khanazov, 1982; 55-57; Tarhan, 1970; 19-20-21; Tarhan, 2002; 601-602; Durmuş, 1993; 26 vd; Dönmez, 2002;33 vd. Çoruh Vadisi, Kafkaslar ve Karadeniz üzerinden gelen doğal ve tarihi yolların birleştiği yerdedir. Bu nehir aynı zamanda Doğu Anadolu ile Karadeniz arasındaki fiziki ayrımı da ifade eder. Ayrıca, kuzey ve güneyde uzanan sıra dağlar (Strabon tarafından Paryadros Dağları diye isimlendirilmiştir) tarihi İran-Trabzon transit yolunu meydana getirir.

15 Avrasya coğrafyasında ve Anadolu'da arkeolojik açıdan Kimmer kültürüne ait olan arkeolojik bulguları İskit sanatı eserlerinden ayırmak oldukça zor olduğu için makalemizde konar-göçerler deyimi, ya da Avrasyalı savaşçı göçerler deyimi yerine; Kimmer-İskit terimini birlikte kullanmayı uygun bulduk.

sin/Portae, Sarmaticae/Daryal ve Osset geçitlerini aşmaları ile olmuştur¹⁶. Kimmerler’i sürekli takip eden İskitler, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar denizi kıyısını takiben Derbent-Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan’a oradan, daha güneye Ön Asya’ya dalgalar halinde akmaya başlarlar¹⁷. Doğu Anadolu’nun önemli politik gücü olan Urartu kralı II. Rusa, Kimmerler’le olduğu gibi, mantıklı bir politika izleyerek İskitler’le anlaşma yolunu seçmiştir. Kısa sürede bozkırlı olmanın getirmiş olduğu üstünlükle İskit akınları, Asur sınırlarına yönelir. Kimmerler’i kovalayarak gelen İskitler Medler’in egemenliğine son verirler. Bütün Küçük Asya’ya yayılırlar ve burada yirmi sekiz yıl hüküm sürerler¹⁸.

Ön Asya topraklarında ve Kuzeydoğu Anadolu’da Urartular ile sınır olmaya başlayan Kimmer-İskit boylarından Kimmerler, Urartu kaynaklarında “**İş-qi-Gu-lu**” olarak geçmiştir¹⁹. Asur kaynakları ise Kimmerler’i “**Gimirrai**”²⁰ diye (Prizma B Yazıtı²¹) isimlendirmişlerdir. Tevrat’ta ise Kimmerler, “**Gomer**”²² diye geçmektedir. Kimmerler’i takip eden İskitler ise Asur kaynaklarında **Aşguzai**²³, Tevrat’ta **Aşkenazi**, olarak ifade edilmektedir. Pers kaynaklarında İskitler’den Saka olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Pers kaynaklarında **Saka tigrakhauda**, **Saka haumavarga** ve **Saka tiay para daray** diye üç İskit kolundan bahsedilmektedir²⁴. Klasik Yunan kaynaklarında M.Ö. 8. Yüzyıldan evvel **Skythai** olarak geçen İskitler²⁵, daha sonraki antik kaynaklarda da bu isimle anılmıştır(Herodotos, Ksenophon, Thukydides)²⁶.

16 Tarhan 1984: 113

17 Herodotos, IV: 12

18 Herodotos IV: 1 Herodot bu kısımda İskitler’in savaşçı kimliklerinden ve Anadolu’daki faaliyetlerinden ve aynı zamanda Anadolu’da 28 yıl kaldıklarından bahsetmektedir.; Dönmez, 2002; 34 vd; Tarhan 2002; 603 vd; Tansuğ,1949;536 vd.

19 UKN, 1960, no;286.; Sulımırskı, 1954,282 vd.;Tarhan, 1972;226

20 Luckenbill, 1968; 517.

21 Asur kralı Asarhaddon (M.Ö. 115-1107) dönemine ait olan ve “Prizma Yazıtı” olarak adlandırılan yazıtta, Tiglat-Plaser I, ilk beş yıl boyunca yapmış olduğu askeri seferler ve bu seferler neticesinde Doğu Anadolu’daki 60 Nairi kralını ele geçirdiğini ifade etmektedir. Bu yazıtta Kimmerler’den Gimirrai- İskitler’den ise Aşguzai diye bahsedilmiştir. Yazıtta bahsi geçen kelimelerin karşılıkları için bk. Luckenbill, 1926.

22 Genesis, 10: Hezekiel 38,6

23 Minns, 1913; 42 vd

24 Pers Kaynaklarında İskit adına ilk defa Pers Kralı Darius’a ait M Ö. (549-485) Behistun kitabesinde rastlanır. Bu kitabenin 21. paragrafında bazı Satraplıkların Pers kralına isyan ettiklerinden ve bunların arasında Sakalar’ın da bulunduğu ifade edilmektedir. Kitabe ve Pers-İskit ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk; Rawlinson, 1847; Rogers, 1905;21; Olmstead, 1938; 392-416.; P’yankov, 2002;922 vd

25 “İskit” kelimesinin tarihsel kaynaklardaki ve batı dillerindeki (İngilizce-Rusça-Yunanca vb) yazılışı ve Türk Dili ile arasındaki benzeşme hakkında bkn; Hasanov; 2010;4-5

26 Kretschmer 1921: 922;Bayat 2005; 8., Saka sözü Türkçe Yaka (kayı, kenar) kelimesinin İran dilinde aldığı biçimidir. Bugün de Yakut Türkleri kendilerine Saha demektedirler ve Saha, Genel Türkçedeki yaka’nın Yakutçadaki karşılığıdır. Skit ise Saka sözünün Türkçe ve Moğolcada kullanılan +t çokluk ekiyle oluşturulmuş

Bu kadar geniş bir coğrafyada uzun yıllar konar-göçer bir yaşam şekli ile var olan Kimmer-İskit boyları, temas içinde oldukları devletlerin kaynaklarında farklı isimler ile anılmışlardır. Bütün bu dış isimlendirilmelere rağmen, biz Kimmer-İskit boylarının kendilerine ne ad verdiklerini ve kendilerini nasıl tanıttıklarını bilmiyoruz.

Kimmer-İskit varlığının Anadolu'daki varlığının en büyük kaynakları yukarıda saydığımız Antik kaynaklar ile Asur, Pers, Urartu ve Yunan kaynaklarıdır. Bunların yanında Anadolu'daki Kimmer-İskit varlığını ortaya koyan en temel kanıt arkeolojik malzemelerdir. Diğer bir deyimle Avrasya coğrafyasında Kimmer-İskit kimliğini açıklamada en büyük kanıt olan kurganlar ve onların dağılımının Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de ortaya çıkması ve Anadolu'daki bir takım yer adlarının Kimmer-İskit etimolojisi ile ilişkilendirilmesi bu iddiaları daha da kuvvetlendirmiştir.

Kimmer-İskit göçebelerine ait yerleşim izi taşıyan ve onların hayat tarzını ortaya koyan en önemli bulgular şüphesiz kurganlardır²⁷. Kaçak kazılar veya bilimsel arkeolojik kazılar ile ortaya çıkarılmış olan kurganlar ve Tümülüsler (anıt mezarlar) günümüzde Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesi yakınlarındaki İmirler'de²⁸, Elazığ ili sınırları içindeki Norşuntepe'de²⁹, Ankara ili Polatlı ilçesi yakınlarındaki Phryg başkenti Gordion/Yassihöyük'te ve Eskişehir ili sınırları içindeki Demircihöyük'te yer bulunmaktadır³⁰.

Bununla birlikte Amasya-Oluz Höyük 2. Mimari Tabaka'da³¹ (MÖ 5. yüzyılın son çeyreği – MÖ 3. yüzyıl) ele geçen at figürlü krater parçası İskit tipi ok uçları ile bazı çukurlarda (ortaya çıkarılan bıçak izi taşıyan at kemikleri Avrasya asıllı Atlı

Sakat veya Sakıt biçiminin (krş. Oglan-oglit, tarkan-tarkat, Kerey-Kereit) Yunancaleşmiş şeklidir. Askuz(ai) Asur dilinde, İşkığılu ise Urartu dilindeki çokluk biçimleri olabilir. Zeki V. Togan, Saka boyları olan Targutae, Skolot ve Paralat'ların adlarını Türk, Çigil, Barula boy adlarıyla eşleştirmiştir. Togan 1981: 35.; Bu üç boy adında da Skit'te olduğu gibi +t çokluk ekinin kullanılmış olması önemli bir detaydır. Kavim ve boy adlarında geçen +t çokluk eki, Sakaların bir Orta Asya kavmi olduklarının en önemli kanıtlarından biridir. İskit-Saka dilinin Türklük ve Türkçe ile olan ilişkisi için bknz. Ercilasun, 2004;43 vd.

27 Kur(g)an-Kor(u)gan; Eski bir Türkçe kelime olup (koruyan) anlamındadır. Eski Türklerde mezar, ölünün barındığı ve ahirete intikal ettiği kutsal bir mekân olduğu için, kurgan kelimesi korumak-muhafaza etmek anlamında kullanılmıştır. Kurgan geleneği zaman içinde Türklerin İslamiyet'i kabulü ile beraber kümbetlere dönüşmüştür. Yerleşik hayata geçmenin getirdiği bir takım avantajlar ile taşın kullanımı ve yaygınlaşması mimariye de yansımış ve kümbet-mezar geleneği ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devrinden sonra ise kümbetler muhteviyatı aynı olmakla beraber form ve biçim yönünden değişmiş türbelere dönüşmüştür. Bu konu hakkında karşılaştırma ve ayrıntılı bilgi için bk; Aslanapa 1999;153 vd; Ragheb, 1996;16 vd; Çoruhlu, 1999;47 vdd; Bahar, 2013; 290;

28 Ünal, 1982;65 vd; Bilgi 2001 1 vdd; Dönmez, 2011;132 vd.

29 Hauptmann, 1983; 251 vdd.; Tarhan, 1984; 109 vd.; Günümüzde Keban Baraj Gölü suları içinde kalmış olan Norşuntepe'de taş örgülü bir yapıda iki at iskeleti ortaya çıkarılmıştır. MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen bu at gömülerinde ele geçen buluntular demir kovanlı 2 mızrak ucu, sap delikli 1 balta ve 1 haçer ile tunçtan 2 kartal başlı at gemi parçası, 1 at koşum takımı bağlantısı, hayvan başı biçimli 2 at koşumu takımı parçası, 1 bilezik ve 1 kesici aletten oluşmaktadır.

30 Young, 1956: 266.

31 Dönmez, 2007;57 vd; Dönmez, 2008; 136.

Göçebeler hakkında arkeolojik kanıtlar ortaya koymuştur. Samsun'da ele geçirilen kuş başı şeklindeki kayış dağıtıcıları, Maşat Höyük'te ele geçirilen çift başlı at figürlü at koşum takımı parçası, Amasya-İmirler Kurganı buluntuları, Sinop'ta³² ele geçmiş savaş kazması kabzası, at iskeletleri ve Oluz Höyük bulguları, Anadolu'daki önemli Kimmer-İskit buluntularıdır. Kimmer-İskit buluntularının Orta Karadeniz Bölgesi'nde yoğunluk kazanması, Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in varlıklarını ve civar bölgelerdeki hareket güzergâhlarını da ortaya koymaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi arkeolojik kaynakların yanı sıra antik yazarların vermiş olduğu bilgiler de Kimmer-İskit boylarının Anadolu'ya girişlerini ve yayılmalarını doğrulamaktadır. Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulunduran Kimmerler, M.Ö. 585'ten itibaren İskit baskısı sebebi ile Karadeniz'in kuzeyine (Kırım)'a yönelerek bölgeyi terk etmişlerdir.³³ Kimmerler'i takiben Anadolu'ya giren İskitler ise M.Ö. 665'ten itibaren Kür-Kura nehrinin sağ taraflarını ele geçirmeye başlamışlardı. M.Ö. 401'li yıllarda İskitler'in yayılımı Çoruh vadisine kadar ulaşmıştı. Yaklaşık iki yüz elli yıllık bir zaman diliminde Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi, bazı İskit boylarının hâkimiyetinde kalmıştır³⁴. M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında İskit baskısı sonucu Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, Gürcistan düzlüklerine ve Karadeniz sahillerinin hâkimi Kolhis Krallığının yıkılmasını sağlamıştır³⁵.

Orta Karadeniz bölgesinde yoğunlaşan Kimmer-İskit arkeolojik malzemelerinin yanı sıra bölgedeki Kimmer-İskit hâkimiyetinin izleri toponomi ve etimolojiye de yansımıştır. Nitekim Amasya gibi yoğun arkeolojik malzemenin olduğu yerin(Gümüşhacıköy)'ün eski adı "**Kimeri**" dir. Trabzon yakınındaki Ağırmiş Dağı'nın antik

32 Dönmez, 1999; 536 vd.

33 Koromila, 1991; s. 33 vd.; Sulmırskı, 1954,285 vd.; Herodotos, 196.;Kimmerler'in Anadolu gibi verimli bir yeri terk etmelerinde tek sebep İskit baskısı mı? Konusu tartışmalıdır. Çünkü at ve küçükbaş hayvancılıkla geçimlerini sağlayan bu Avrasyalı göçerler(Kimmerler), atlarını otlatabilecekleri biraz daha iklimi yumuşak ve sınırsız bozkırlar aramak peşinde idiler. Bunun yanında kendilerini kovalayan diğer İskit boyları ile böylesine yabancı bir coğrafyada pekâlâ bir federasyon ya da üniter bir yapı oluşturabilirlerdi. Ancak Anadolu'nun bugün bile birçok yerinin büyük at sürülerini yetiştirmek için uygun olmadığı bir gerçektir. Orta Demirçag döneminde özellikle Doğu ve İç Anadolu'da Avrasyalı göçerlere politik ve askeri açıdan karşı koyacak bir güç bulunmamasına rağmen başta Kimmerler'in ve ardından İskitler'in arkalarında bir takım kanıtlar bırakmak suretiyle Anadolu'dan çekilmeleri konusunu siyasi sebeplere bağlamak sanırım yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla Kimmer-İskit boylarının Anadolu'dan çekilmesinin bir takım coğrafi-kültürel(yaşam tarzı) ve ekonomik sebepleri de olmalıdır.

34 A. Hellmuth, tarafından yapılan çalışmada Amasya-İmirler Kurganı ve buluntularının MÖ 8. yüzyıl başlarına hatta MÖ. 9. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesi, Avrasyalı konar-göçerlerin MÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren yurt edinecekleri Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'ni tanıma amaçlı keşif seferleri olarak yorumlanabilir. Avrasyalı konar-göçer (Kimmer-İskit) boylarının Karadeniz Bölgesi'ne yerleşmeleri ve ilk akınları hakkında bkncz: Hellmuth 2008: 102-122.

35 Tellioglu, 2005;239.

çağdaki adı “**Kimmerius**”tur³⁶. Bugünkü **Kırım** kelimesi de Kimmerler’den gelme bir isim olup zamanla bu hali almıştır. Bununla birlikte antik kaynaklarda Kapadokya bölgesi, “**Gomer**” ya da “**Gamirk**” diye geçer. Tevrat’ta Kimmerler’in “**Gomer**” diye anılması, Asur kaynaklarında “**Gimirrai**” olarak isimlendirilmesi, sadece bu kelimenin söyleyiş ve ses biçiminden kaynaklanır³⁷.

Avrasyalı göçerlere ait özellikle Kafkasya’dan Anadolu’ya göç ederken kullanmış oldukları Çoruh-Kür vadilerinde, herhangi bir yerleşim birimine ya da kurgan-tümülüse rastlanmamıştır. Ancak Asur-Pers-Grek-Urartu ve antik kaynaklarda geçen isimleri ile bu bölgelerde yaşamış olan Kimmer-İskit boylarından kalan bir takım yer adları mevcuttur. Yer adları bize o dönem coğrafyaları hakkında bir takım fikirler yürütmemize yardımcı olur. Çünkü herhangi bir bölgeye ad bırakmak ya da isim vermek o bölgeyi bilmekle, yaşamakla ve hükmetmekle olur. Bu açıdan bakıldığında Çoruh-Kür vadisinde antik kaynaklarla varlığı bilinen Kimmer-İskitler ve onlardan kalan yer adlarının bazıları günümüze kadar gelmiştir.(Harita 1)

Çoruh-Kür Vadisi’nde Kimmer-İskit Boyları İle İlişkili Olduğunu Düşündüğümüz Yer Adları

1998 yılından beri A. Ceylan başkanlığında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi’nde (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) yüzey araştırmaları yürütmekteyiz. Yaptığımız yüzey araştırmalarında bulduğumuz çok sayıda kale, höyük, yerleşme, heykel, kaya mezarının yanı sıra M.Ö. I. Binden itibaren Kafkasya bölgesinde görülmeye başlayan ve Anadolu’ya yayılan Kimmer-İskit boy ve kabilelerine ait yer isimleri de tespit ettik³⁸.

Hınzır-Kümer; Çoruh ve Kür vadisinin kesiştiği noktalardan biri olan Şenkaya ilçesinin kuzeyinde Vardivas Kışlasının hemen kenarında yer alan bir bölgenin ismi **Hınzır Kümer**’dir. İlçeye 5 km. mesafede yer alan bölge eski zamanlardan beri yöre

36 Tarhan, 2002;604-605; Trabzon ve havalisi Avrasyalı göçerlerin yayılım alanında olan önemli bir bölgedir. T. Tarhan’ın tespitine ilave olarak bölgedeki Taşboğazı, Mangana mevkiğinde yer alan “İskalita Tepesi” ve Maçka yakınlarındaki “İskobel Yalası”da bölgede İskitler ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz isimlerdir. Homeros (MÖ 800’lü yıllar- İlyada Destan’ında bu yöreden Truvalılara yardıma gidenleri sayarken skai-ai- pylai diye bir yer adından bahseder. “ai” eki, “lılar- lar” anlamındadır. “skai(ai) > iskit / saka, pylai > bel, geçit” yani “saka geçidi” anlamındaki yerden bahsetmiştir. Bu kelime zamanla değişerek skabel > skobel > iskobel halini almıştır.

37 Tarhan, 1976, 215., Kelime başında bulunan ‘k’ seslerinin Türkçede korunduğu görünür. Günümüz Türkçesinde ‘g’ sesi ile başlayan kelimelerin tamamına yakını eski Köktürkçe de ‘k’ sesi ile başlayan sözcüklerdir. Dolayısıyla Kimmer-kelimesi antik çağlarda muhtemelen “Gomer-Gamirk-Gemer” diye söylenmiş olmalı ki çoğu kaynağa bu şekilde girmiştir. Köktürkçe’de geçen “kün-gün” kelimesi gibi; Ergin 2003; 11 vd; Türkçedeki “k-g” dönüşümü ve tarihsel söz dizimi hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Gemalmaz, 1980;3-6-27.

38 A. Ceylan başkanlığında yaptığımız yüzey araştırmaları Kuzeydoğu Anadolu’nun arkeolojisine ve eski çağ tarihine ışık tutar bir mahiyette devam etmektedir. Son zamanlarda özellikle Ardahan bölgesinde bir takım kurganlar tespit edilmiştir. Bu kurganların kimlikleri ve arkeolojik durumu ile ilgili bilimsel çalışmalar devam etmekte olup konu ile ilgili bilimsel veriler, ilerleyen zamanlarda kamuoyu ile paylaşılacaktır.

halkı tarafından bu adla anılmaktadır³⁹.

Sakahazar-Kayadibi; Çoruh Vadisindeki Artvin ilinin doğusundaki Şavşat ilçesine (Ortaköy Vadisi)'ne 16 km. Artvine 81 km. uzaklıkta, 1550 m. rakımda bir köydür. Kimmer-İskit boylarının M.Ö. VIII-VII. Yüzyıllarda Kafkaslar'ı aşarak Anadolu'ya göçmeleri ile beraber Kayadibi Köyü'nün bulunduğu yerleşmeye yerleşmeleriyle ve daha sonra "Kazar-Hazar" Türklerinin bu bölgeye gelmesi ile ortaya çıkmış bir kelimedir⁴⁰.

Saka-Sakalar; Artvin il merkezine 40 km kuzeydoğusunda bulunan köy, ismini Pers kaynaklarında geçen Saka-Saga adından almaktadır. Artvin ilinin Yusufeli ilçesine bağlı Havuzlu(Oker-Okher) köyüne bağlı bir mezranın ismi ise Sukar-Sokar'dır. Artvin iline 83 km, Yusufeli ilçesine 22 km uzaklıkta olan bu yer ismi de Saka-kelimesinin söyleniş farklılığına uğramış bir kelime olabilir.

Sakasen Kalesi; Kars ili, Kağızman İlçesi'nin 22 km. kuzeyinde Şaban Köyü'nün 2 km. güneybatısında 2066 m. yükseklikte bulunan bir kaledir. Bu kalenin özelliği, güneyinden geçen Aras Nehri'ni ve İran-Anadolu yolunu kontrol altında tutmasıdır⁴¹. Yukarıda da değindiğimiz gibi M. Ö. VII. Yüzyıldan itibaren Kür nehrinin sağ yakasına ve Çoruh boylarına yerleşen İskitler, Gogaren ya da Sakasen olarak anılmaya başlamışlardır⁴².

Sakabul/Yurtbaşı (Ardahan-Posof); Ardahan iline 95 km, Posof ilçesinin 14 km güneybatısında, Avrasyalı Göçerlerin Kür Vadilerinden Doğu Anadolu ve Anadolu'ya yayılmalarından önceki ilk uğrak yerlerinden birisidir. İskitler, bu bölgeleri

39 Buradaki Hızır kelimesi Hızır'ı ifade etmektedir. "N" harfi tamamen söyleyiş tarzından kaynaklanan bir durumdur. "Kümer" kelimesi ise bu vadileri kullanan "Kimmerler" ile ilişkilidir.

40 Açık bir şekilde görüldüğü gibi Sakahazar ismi sakalardan gelme bir kelimedir. Köyün "Sakhakhazar/Sakahazar" adı yöre halkı tarafından değişmeden söylenerek 1927 yılına kadar gelmiştir. Bu tarihten sonra köyün ismi "Kayadibi" olarak değiştirilmiştir. Hazarlar'ın bölgedeki faaliyetleri hakkında bkn: Grousset, 2005;324; Laurent,1919; 172 vdd. Ayrıca Artvin Arhavi ilçesinde 2600 m. yükseklikteki Demirkapı Yaylası'nda O. Hacıoğlu tarafından bulunan kaya resimleri ve kaya resimlerinin üzerindeki tasvir ve semboller, bu bölgedeki Orta-Asya Anadolu arasındaki göç ve kültürel sürekliliğe işaret eden diğer bulgulardır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk:wwwpatika.com

41 Ceylan 2006: 108, Kozbe-Ceylan vd. 2008: Sakasen; Ceylan, 2015; 578; a. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları çerçevesinde 2004 yılında tespit edilen Sakasen Kalesine hemen 3 km mesafede tespit edilen Geyiklitepe kaya resimleri ve bu resimlerde yer alan dağ keçisi, ceylan, geyik, at, deve, köpek, tilki, kuşlar ve ayrıca tuzak sahneleri Avrasyalı göçerlerin pastoral yaşamı hakkında bilgi sunan önemli kanıtlardır. "sakasen" isminin de bu bölgeye verilmiş olması ayrıca onomastik açıdan dikkate değer bir durumdur. "Geyiklitepe Kaya Panoları" hakkında bk, Ceylan 2008,225 vd.

42 Buradaki "gogar" kelimesi "gök" veya "Göker" ile ilgili olmalıdır. "sakasen" ismi ise "sak-şen"/sak-abad/sak telaffuzuyla var olmuştur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Togan, 1986; 20 vd; Konu ile bağlantılı olarak "sak/sag/ saka" adı taşıyan Trabzon-Bayburt ve Erzurum çevresinde yaşayan bir takım insanların soy isimlerine rastlamak mümkündür. Bu kelimelerin etimolojisi ve Pers kaynaklarında yer alan yazılışları hakkında geniş bilgi için bkn; Tarhan 1972; 224 vdd.

genelde göç ettikleri ana topraklar için bir geçit yeri olarak kullanmışlardır.⁴³

Sakora; Ardahan İli Ölçek Köyü ve Balıkçılar(Duduna) köyü arasında il merkezine 12 km. ve Ardahan'ın doğusunda bir mevki ismidir. Kür(Kura) Nehri'nin hemen 4-5 km uzağındaki "Sakora" yöre halkı tarafından adlandırılan ve hayvancılık yapılan bir yere, "Sakasen" boyları tarafından verilmiş bir ad olup günümüze kadar gelmiştir⁴⁴.

Gogiye; Ardahan ili Çıldır ilçesinin batısında Türkiye sınırına 30 km uzaklıktaki Ahılkelek'in kuzeyindeki bir yerin ismidir. Bu isim halk arasında Gogiya- Gogia⁴⁵ olarak da geçmektedir. "ia-"⁴⁶ dilimizdeki "istan"⁴⁷ ekinin karşılığıdır.

Satkabel/Sütoluk(Ardahan-Posof); Ardahan iline 108 km., Posof ilçesinin 27 km güneydoğusunda ve 2450 m. rakımdaki Sütoluk köyünün eski adıdır. Bugün yoğun bir şekilde küçükbaş hayvancılığın yapıldığı bir yerdir⁴⁸.

Kemere/Gemere(Ardahan/Hanak); Ardahan ili Hanak ilçesinin 20 km güneybatısında ulaşımın zor olduğu ve bir yaylaya verilen isimdir. Yöre halkı tarafından otlak ve su bakımından zayıf olan yerler için "**Kemere memleket**" deyimini kullanılır. Ancak, bu yaylalar ne otlak bakımından ne de su bakımından fakirdir. Yörede halen daha konar-göçerlik yapılmakta, yazın yaylaya çıkılmakta kışın ise şehir merkezine inilmektedir⁴⁹. Bu isme ilaveten Aras düzlüklerindeki Iğdır il merkezine yakın bir yerin ismi bu adla paralel olarak Gemer-Al Gemer-Molla Gemer gibi adlarla anılmaktadır⁵⁰.

43 Doğru, 1985;197.

44 "Sakora-Sakura" ismi M.Ö. VII. Yüzyılda bu bölgeye egemen olan Sakasen boyları tarafından verilen bir addır. Burada asıl önemli olan kelime kökü "Sak-Sag" dır. Sonradan eklenen harf, kelimenin morfolojisini bozmayıp telaffuza bağli olarak ortaya çıkan bir durumdur. Sak-Saka kelimelerinin etimolojisi-yazılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkn; Tarhan 1972;227; Durmuş 1993; 27-28-29.

45 "gog" kelimesi Asur kitabelerinde Sakaların başbuğı-komutanına verilen addır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkn Togan, 1981; 166 vd; Antik yazarlardan Strabon'da bu vadiyi "gogaren" olarak tarif eder.

46 Brunner-Tanker, 1988;8-9; Yanyatova-Koçovska, 2010;19-20

47 Ünver, 2008;5 vdd; Eyüboğlu, 1988; 1 vdd.

48 Bu kelimde de görüldüğü gibi Kür Vadisi, Kimmer-İskit(Saka) boylarının yoğun bir şekilde uğrak yeri olduğu için bölgede birçok kelime bu boy isimleri ile ilgilidir. 2015 yılında A. Ceylan tarafından Ardaha ili Çıldır ilçesi Başköy mevkiinde tespit edilen kaya resimleri Orta Asya - Anadolu arasındaki kültürel bağların geçmişini aydınlatması bakımından önemlidir. Ceylan 2015, 7 vd.

49 Bu isim de M.Ö. VIII-VIII. Yüzyıllarda Kafkaslar'dan Kuzeydoğı Anadolu Bölgesi'ne giren Kimmer boyları ile ilişkilidir. Gemere - Kemere kelimelerinin etimolojisi ve Kimmerlerle ilişkisi konusunda detaylı bilimsel çalışmalar yapan Ağasioğlu bu kelimelerin Kimmerlerden Kuzeydoğı Anadolu'ya göçleri sırasında bırakmış oldukları kültür yadigarları olduğunu belirtmektedir. Ağasioğlu 2006: 5-6 vd.

50 Çetinkaya,1996 18 vd; Aras Vadisi de M.Ö. VIII-VII. Yüzyıllardan itibaren bölgeye yoğun bir şekilde göç eden Kimmer-İskit boylarından bazı kültürel izler taşır. Bu izlerin başında ise yer adları gelmektedir. Ayrıca Kimmer-Gemer/Kamer-Kemere kelimeleri Tarhan'ın ifadesi ile "KAM-er" şeklinde de açıklanabilir. Bu konuda etimolojik tahlil için bkn; Tarhan 1972; 229. Dolayısı Hanak'taki yaylanın ismi olan "Gemere-Kemere" kelimelerinin Kimmer kelimesi ile ilişkili olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

M.Ö. VIII-VIII yüzyıllarda Orta Asya'dan Kafkasya'ya ve Anadolu'ya göç eden Kimmer-İskit boyları, temas içinde oldukları milletlerin(Urartu-Asur-Pers-Grek) yazılı kaynaklarına farklı isimler ile geçmişlerdir. Arkeolojik kanıtlarının en önemli bulgularının Orta Asya-Kafkasya-Kuban-Kırım-Güney Rusya Balkanlar'da bulunmasıyla birlikte, Anadolu'da da bir takım Kimmer-İskit arkeolojik bulguların ortaya çıkarılması, onların Anadolu'daki varlığının en dikkat çekici kanıtlarıdır.

Bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda Anadolu'da Kimmer-İskit varlığını ortaya koyacak bir arkeolojik yerleşim birimi henüz saptanamamıştır. Ancak onların yaşam tarzlarını simgeleyen(kurgan) önemli arkeolojik kanıtlara ulaşılmıştır. Bu kanıtlar, Amasya Gümüşhacıköy-İmirler'de, Tokat Maşat Höyük'te, Elâzığ Naorşuntepe'de, Ankara Gordion-Yassıhöyük'te yoğunluk kazanmıştır. Kimmer-İskit arkeolojik buluntularının Orta Karadeniz Bölgesi'nde yoğunluk kazanması, onların bu bölgedeki ve Karadeniz'in kuzey taraflarındaki yoğun faaliyetlerine işaret eder.

Kimmer-İskit boyları, Orta Demirçığ boyunca hem Anadolu'nun hem de Mezopotamya'nın önemli güçlerini zor durumda bırakmışlardır. M. Ö. VII. Yüzyıl başlarında Avrasyalı göçerler, doğudaki güçlü Urartu Devleti'ni yıkmış, Asur'u tehdit etmiştir. Bu savaşçı boyların saldırıları karşısında büyük bir korkuya kapılan Asur kralı Asarhaddon (M.Ö. 686-669), Güneş kralı Şamaş'a yönelttiği politik kapsamlı dua ve yakarışları ile bu korkusunu dile getirmiştir. Doğu Anadolu'da Urartu'yu bozguna uğratan Kimmer-İskit akınları Anadolu'nun içlerine yönelmiştir. Demirçığ'ın güçlü devleti olan Frigler de, bu akınlardan nasibini almış kısa sürede yıkılmıştır. Ünlü kral (Midas M.Ö 738-696)) kaynaklara göre üzüntüden boğa kanı içerek intihar etmiştir. Kimmer İskit akınları daha sonra Batı Anadolu'nun önemli politik gücü Lidya'yı tehdit etmiştir. Büyük ve mamur Lidya kentleri Avrasyalı göçerler tarafından tahrip edilmiştir. Böylesine kısa sürede Anadolu'daki yerleşik kavimlere büyük sıkıntılar yaşatan Kimmer-İskit boyları, tekrar Karadeniz'in kuzey kıyılarına özellikle Kırım yarımadasına çekilmişlerdir.

Kimmer-İskit boyları Anadolu'dan çekildikten sonra geriye bir takım arkeolojik veriler ve yer adlarıyla ilgili toponimler bırakmışlardır. İşte bu toponimlerin çoğu arkeolojik kanıtların yoğunluğuna bağlı olarak Doğu Karadeniz ve Kür vadilerinde fazlalaşmaktadır. Özellikle Kür Vadisi'nde Kimmer-İskit yer isimlerinin çokluğu, bu boyların buradaki göç faaliyetleri ve yerleşme istekleri ile açıklanabilir. Özellikle

yüksek yayla ve su kenarlarındaki bölgeler için kullanılan yer adları, onların yaylak-kışlak düşüncesinin yansıması ile izah edilebilir. Tabii bütün bu yer adları ve antik kaynaklardaki bilgiler, Kimmer-İskit varlığının Çoruh-Kür vadisindeki varlıklarına somut bir kanıt teşkil etmez. Ancak bu yer adlarını bir ipucu gibi düşünebiliriz. Eğer bu vadilerde Kimmer-İskit varlığını ortaya koyabilecek kurgan araştırmaları yapılırsa yukarıda bahsettiğimiz bölgelerden başlamak sanırım daha doğru bir yöntem olacaktır. Çünkü bu vadiler, Kafkasya-Doğu Karadeniz, Kafkasya-Doğu Anadolu geçitlerini ve yol güzergâhlarını barındıran, aynı zamanda bozkır hayatı için gerekli otlak ve yaylaların yoğun olduğu bir bölgedir. Dolayısıyla yaptığımız çalışmanın, bu anlamda bölgede yapılacak kazı ve yüzey araştırmaları için bir ipucu vazifesi göreceğini umuyorum. Eğer ileride bölgede Kimmer-İskit boylarına ait kurgan-tümülüs vb. arkeolojik kanıtlar ortaya çıkarılırsa, o zaman Anadolu'daki Kimmer-İskit varlığı bütün yönleri ile açıklanabilir bir duruma kavuşabilir.

Kaynakça

Abbasov 2005

Abbasov R. "Taşkın Gözlemlenen Akarsuların Hidrolojisi (Kura Nehri Örneği)" Ege Coğrafya Dergisi, 14 İzmir, 17-28,

Ağasioğlu 2006

Ağasioğlu F. *Qədim Türk eli Saqa - Qamər Boyları*, Bakü

Ardahan Çevre Durum Raporu, Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Ardahan 2013.

Arınç 2004

Arınç, K., Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, (Kıyı Bölgeleri) c. I Erzurum.

Aslanapa 1999

Aslanapa, O, *Türk Sanatı İstanbul*.

Bahar 2013

Bahar, H. "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü" Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür, Nejat Göyünç Armağanı (Ed, H. Bahar-M. Toker vd) Konya, 267-304.

Bayat 2005

Bayat, F, "Bazı İskit/Saka Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine", Karadeniz Araştırmaları s.7 (Güz) 1-10.

Bilgi 2001

Bilgi, Ö., "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi", Belleten LXV/242: 1-35.

Brunner-Tanker 1998

Brunner H,-Tanker, N, *Mesleki Latince* Ankara.

Ceylan 2008

Ceylan, A *Doğu Anadolu Araştırmaları I, (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)* Erzurum.

Ceylan 2015_a

Ceylan, A. "Ermenilerin Anadolu'daki Varlıkları Ve Tarihi Gerçekler", 5/10, 1-30

Ceylan 2015_b

Ceylan, A. "Çıldır Başköy Kaya Resimleri", Belgü, S 2, 7-26

Ceylan, A. *Doğu Anadolu Araştırmaları II, (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)* Erzurum.

Ceylan 2006

Ceylan, A. “2004 Yılı Erzincan, Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları” 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.

Çetinkaya 1996

Çetinkaya N, *Iğdır Tarihi (Tarih Yer Adları Ve Bazı Oymaklar Üzerine) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İstanbul.*

Çoruhlu 1999

Çoruhlu, Y., “Kurgan ve Çadır(Yurt)’dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, Bildiriler, İstanbul s.47-62.

Dimovska-Yanyatova 2010

Dimovska, V-Yanyatova S. K, *Elementa Linguae Latinae Medicinalis Latince Kitabı Sağlık Mesleki Okulları I. Sınıflar İçin*, İstanbul.

Djaparidze 1969

Djaparidze, D., *Archeological Excavations in Trialeti: On The History Of Georgian Tribes in The Second Millennium B.C.*

Doğru 1985

Doğru, A. M., *Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı no;16, İstanbul.

Dönmez 1999

Dönmez, Ş., “Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması” 1997”, XVI. AST-II, Ankara 513-536.

Dönmez 2002

Dönmez, Ş. “Ön Asya’da İskitler”, Türkler Ankara 33-44.

Dönmez-Dönmez 2007

Dönmez, Ş./Dönmez, E.E.-“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum VI, İstanbul: 49-74

Dönmez-Dönmez 2009

Dönmez, Ş./Dönmez, E.E.-““Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum VIII, İstanbul, 125-170.

Dönmez 2011

Dönmez, Ş. “Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler’in Karadeniz Bölgesi’ndeki Varlıklarına Ait Yeni Kanıtlar”/New Evidences on the Existence of Eurasian Horse riding Nomads in the Black Sea Region, Turkey, Karadeniz’den Fırat’a Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar(Ed. A. Öztan –Ş.Dönmez) Ankara, 129-147.

Durmuş 1993

Durmuş İ, İskitler (*Sakalar*) Ankara

Ercilasun 2004

Ercilasun, A.B, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara.

Ergin 2003

Ergin, M, *Orhun Abideleri*, İstanbul.

Eyüboğlu 1988

Eyüboğlu, i.z. *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*, İstanbul.

Gemalmaz 1980

Gemalmaz, E, *Türkçe’nin Fonemler Düzeni Ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 12, (Ayrı Basım) Ankara.

Grousset 2005

Grousset, R, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sosi Dalanoğlu), İstanbul.

Laurent 1919

Laurent, J. L” *Armenie, Entre Byzance Et „Islam Depuis La Conquete Arabe*, Paris.

Hasanov 2010

Hasanov, Z. “İskit” Etnoniminin Okunuşu”Tarih Dergisi İstanbul 50/1-10

Hauptmann 1983

Hauptmann H. “Neue Funde eurasischer Steppenomaden in Kleinasien”, Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien Festschrift für K. Bittel. Mainz,251-260.

Hellmuth 2008

Hellmuth, A. “The Chronological Setting of the So-Called Cimmerian and Early Scythian Material from Anatolia”, *Ancient Near Eastern Studies* XLV,102-122.

Herodotos 2000

Herodotos Tarihi (Çev. M. Ökmen), İstanbul 1991. İstanbul.

Honigmann 1970

Honigmann, E. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. İstanbul.

Junge 1939

Junge, J, Saka-Studien; Der Feme Nbrdosten in Weltbild dr Antike., Leipzig: Dietenehsch Verlagsbuehhandlung.

Khazanov 1982

Khazanov, A.M. "The Dawn Of Scythian History" *Iranica Antiqua* XVII, Gent, 49-63.

Kırzıoğlu 1992

Kırzıoğlu, M.F. *Yukarı Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar* TTK Ankara.

Koçman 1990

Koçman, A."Kura Nehri Yukarı Havzasında Doğal Bitki Toplulukları Ve Yetiştirme Ortamı Özellikleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, 5, 44-54.

Koromila 1991

Koromila, M *The Greeks in the Black Sea*, Athens.

Kozbe-Ceylan vd 2008

Kozbe, G., Ceylan,- A. Y. Polat-T. Sivas-H. Sivas-I. Şahin-D, Tanrıver, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4 (*TAY*) Demir Çağları , Cilt-1,2, İstanbul.

Ksenophon 1998

Ksenophon., *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü), (Çev. T.Gökçol), İstanbul.

Luckenbill 1968

Luckenbill, D. D *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. II, New York: Greenqood Press.

Melilishvili 1960

Melikishvili, G.A. *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. Moskova.

Minns 1913

Minns, E. H., *Seythians and Greeks*, Cambridge: University Press.

Mordmann 1870

Mordtmann, A.D, "Über die Keilinschriften zweiter Gattung": *Z.eitschrift der Deutsehen Morgenlandischen Gesellschaft*, Leipzig. XXIV,1-85.

Olmstead 1938

Olmstead, A.T., “Darius and His Behistun Inscription” *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Chicago, c LV s, 4, 392-416.

Orman Ve Su İşleri Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi, Ankara 2012

Özdemir 1995

Özdemir, Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara.

Özey 1994

Özey, R. “Bayburt ve çevresinin Coğrafi Özelliklerine Bir Bakış”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*, Ankara, 437–487.

P’yankov 2002

P’yankov, I. V. “Sakalar” *Türkler* c 1. 922-940.

Ragheb 1996

Ragheb, Y., “İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri”, c.I, Ankara s.17-23.

Rawlinson 1846

Rawlinson, H. C.. *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun, Decyphered and Translated, with a Memoir on Persian Cuneiform Inscriptions in General, and on that of Behistun in Particular.* JRAS 10; London.

Rogers 1905

Rogers, R. W., *History of Babylonia and Assyria* Volume I.

Sertkaya 2014

Sertkaya, O. F., “Kür Şad Adının Etimolojisi Veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?” *Gazi Üniversitesi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar 14, 1-10.

Sever 2005

Sever, R., *Çoruh Havzası Enerji Yatırım Projeleri ve Çevresel Etkileri*, Konya

Solak 1977

Solak K., *Çoruh Ve Aras Nehirlerinde Yaşayan Caner-Murzu Balıklarının (Barbüs Türleri) Dağılışında Popülasyon Dinamiği Üzerine Araştırmalar. Atatürk Üniversitesi Temel Bilimler Ve Yabancı Diller Yüksek Okulu (Basılmamış Doktora Tezi)* Erzurum.

Strabon 1993

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: XII-XIII-XIV) (Çev. A. Pekman), İstanbul.

Sulimirski 1954

Sulimirski, T. "Scythian Antiquities In Western Asia" *Artibus Asiae*, Vol. 17, No. 3/4 pp. 282-318.

Tansuğ 1949

Tansuğ, K. "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri Ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu İle Münasebetleri" Ankara *DTCFD* VVI/4. 535-550.

Tarhan 1970

Tarhan, M.T, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi" *Tarih Dergisi* 24, 17-32.

Tarhan 1972

Tarhan. M.T, *Eskiçağda Kimmerler Problemi* (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul

Tarhan 2002

Tarhan, M.T., "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler Ve İskitler Türkler" c,1 Ankara, 597-610.

Tarhan 1984

Tarhan, M.T "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, Ankara, 109-120.

Tellioglu 2005

Tellioglu, İ., "Kimmer Ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s, 27, 237-245.

Tıraş 1994

Tıraş M., *Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Araştırma Yusufeli ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi) Erzurum.

Togan 1986

Togan, A.Z.V "Sakalar (I)" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul, 17,20-24.

Togan 1991

Togan, A. Z.V, *Umumi Türk Taribine Giriş I*, İstanbul.

Umar 2000

Umar, B. *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması Ve Gezi Rehberi* İstanbul.

Ünal 2001

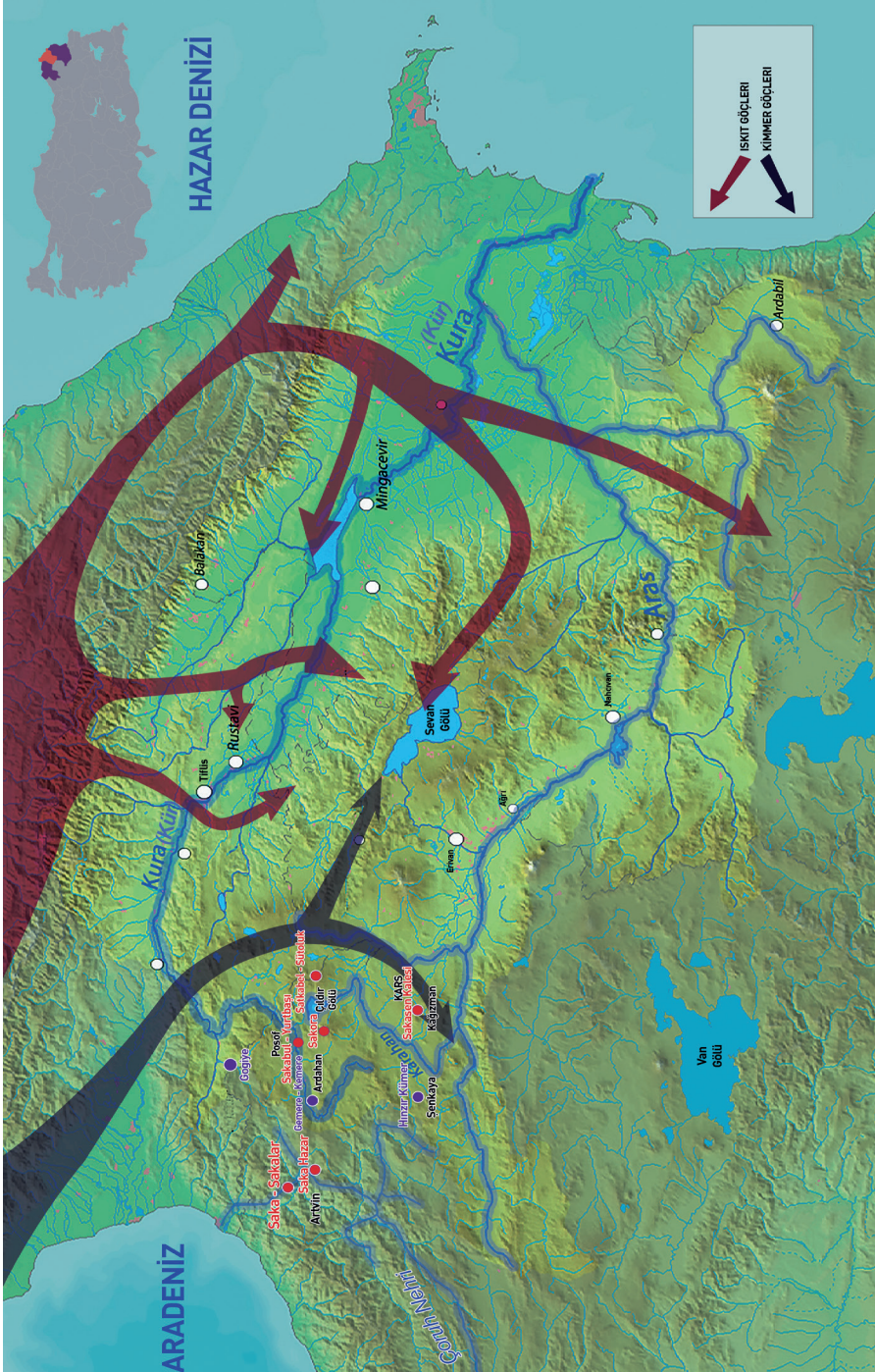
Ünal, V. "Zwei Gräber eurasischer Reiternomaden im nördlichen Zentralanatolien", Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 4: 65-81

Ünver 2008

Ünver, İ, "Çevriyazıda Yazım Birliđi Üzerine Öneriler" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/6 Fall 1-45.

Young 1956

Young, R.S. Young. "The Campaigne of 1955 at Gordion", American Journal of Archaeology 60, 249-260.

Kimmer-İskit Göçleri (M. Ö. VIII yy)